

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างความเป็นชาย-ความเป็นหญิง ในหนังสือชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก”

Power Relations between Masculinity and Femininity in the Book Series
“Muea Khunta Khunyai Yang Dek”

วิภาดา รัตนดิлок ณ ภูเก็ต¹
Wipada Rattanadilok Na Phuket

¹ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Department of Thai Language, Faculty of Humanities, Kasetsart University

บทคัดย่อ

หนังสือสำหรับเด็กเป็นพื้นที่ของ “สารทางอุดมการณ์” ที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการปลูกฝัง ชัดเจน หลอหลอม กระทั่งสร้างตัวตนของเด็กได้อย่างแนบเนียนและเป็นธรรมชาติ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีทางภาษาและอุดมการณ์ในหนังสือ “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” ตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เผยให้เห็นอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง “ความเป็นชาย - ความเป็นหญิง” ซึ่งผู้มีอำนาจในสังคมกลุ่มหนึ่งได้ใช้ “ภาษา” เป็นเครื่องมือประกอบสร้าง ตอกย้ำ และผลิตซ้ำอุดมการณ์เพื่อปลูกฝังหรือควบคุมความคิดของเด็กและสังคมผ่านวาทกรรม อันนำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และความไม่เท่าเทียมในสังคม

คำสำคัญ: ความเป็นชาย, ความเป็นหญิง, วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์, อุดมการณ์, อำนาจ

Abstract

Children’s books can be a place where “ideologies” were embedded and a subtle influence on the ways in which children were taught, trained and disciplined. A critical discourse analysis of the “Muea khunta Khunyai Yang Dek” book series revealed gender ideologies in terms of power relations between masculinity and femininity. The study argued that “language” has been used as an instrument by a group of the powerful in the society to construct, emphasize and reproduce the ideologies that have been instilled into children and society. This leads to an asymmetrical power relation and social inequality.

Keywords: Masculinity, Femininity, Critical Discourse Analysis, Ideology, Power

บทนำ

หนังสือสำหรับเด็กเป็นวาทกรรมหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการปลูกฝัง ชัดเจน ล้อหลอม กระทั่งสร้างตัวตนของเด็กได้อย่างแนบเนียนและเป็นธรรมชาติ เนื่องจากสังคมรับรู้หรือเชื่อว่าหนังสือสำหรับเด็กเป็นหนังสือที่มุ่งให้ความรู้ ความเพลิดเพลิน เพิ่มพูนทักษะและสร้างนิสัยรักการอ่าน บางครั้งอาจสอดแทรกการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมหรือแบบอย่างที่ดีงาม ดังนั้นสังคมจึงอาจไม่ทันตระหนักว่าแท้จริงแล้วหนังสือสำหรับเด็กได้ทำหน้าที่เป็น “สารทางอุดมการณ์” ที่ผู้ผลิตวาทกรรมซึ่งก็คือผู้ใหญ่ที่มีอำนาจในสังคมกลุ่มหนึ่งได้ประกอบสร้าง ตอกย้ำ และผลิตซ้ำอุดมการณ์บางประการเพื่อปลูกฝังหรือควบคุมความคิดของเด็กและสังคมผ่านวาทกรรมอันก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ใหญ่ - เด็ก ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ชาย - ผู้หญิง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของความสัมพันธ์อื่นๆ รวมทั้งการเอื้อประโยชน์หรือการได้เสียประโยชน์ของคนบางกลุ่ม อันนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียมในสังคมได้

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา “อุดมการณ์” ในหนังสือสำหรับเด็ก กรณีศึกษาในงานวิจัยนี้จะศึกษาจากหนังสือชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” เนื่องจากเป็นหนังสือที่เข้าถึงและได้รับความนิยมทั้งจากเด็กและผู้คนหลายช่วงวัยในสังคมไทยมานานกว่า 40 ปี ทั้งยังมีความน่าสนใจอีกหลายประการ กล่าวคือ ประการแรก ในแง่ของการผลิตตัวบท ผู้แต่ง ทิพย์วาทินี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้สันตการเขียนเรื่องสำหรับเด็ก และเคยได้รับรางวัลของคณะกรรมการประกวดแต่งหนังสือสำหรับเด็กในปีหนังสือระหว่างชาติครั้งแรก พ.ศ. 2515 (International Year 1972) ดังนั้นย่อมทำให้ “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” เป็นหนังสือที่สามารถเข้าถึงเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณค่ารอบด้าน ทั้งด้านภาษา วรรณศิลป์ และสังคม

ประการที่สอง ในแง่ของการผลิตและผลิตซ้ำตัวบท “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารสตรีสารภาคพิเศษสำหรับเด็ก เมื่อปี พ.ศ. 2515 ต่อมามีการรวมเล่มเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2518 และตีพิมพ์ซ้ำต่อเนื่องอีกหลายครั้ง กระทั่งปัจจุบันตีพิมพ์รวมเล่มเป็นหนังสือชุด 4 เล่ม เล่ม 1 ตีพิมพ์ซ้ำมากถึง 28 ครั้ง เล่ม 2 พิมพ์ซ้ำ 18 ครั้ง เล่ม 3 พิมพ์ซ้ำ 12 ครั้ง และเล่ม 4 พิมพ์ซ้ำ 10 ครั้ง

ประการที่สาม ในแง่ของการกระจายตัวบทจากการผลิตและผลิตซ้ำตัวบทที่ผ่านมากล่าวได้ว่า “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” เป็นหนังสือที่สามารถเข้าถึงและแพร่กระจายในสังคมวงกว้าง ไม่ว่าจะเป็นการกระจายตัวบทผ่านสื่อนิตยสารหรือในรูปแบบของหนังสือชุดซึ่งแสดงให้เห็นถึงความนิยมของผู้บริโภคเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้ “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาตามหลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ. 2521 และยังคงใช้อย่างต่อเนื่องเรื่อยมาอีกหลายหลักสูตร ดังนั้นเด็กทุกคนที่เข้าศึกษาในระบบการศึกษาภาคบังคับจึง “จำเป็น” ต้องผ่านการบริโภคตัวบทนี้จากรุ่นสู่รุ่น “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” จึงเป็นหนังสือที่สามารถเข้าถึงและแพร่กระจายในสังคมอย่างกว้างขวาง อีกทั้งการที่กระทรวงศึกษาธิการได้คัดเลือกและกำหนดให้ใช้ “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” เป็นหนังสืออ่านนอกเวลานั้นย่อมแสดงว่าหนังสือดังกล่าวมีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและรัฐบาล

ประการสุดท้าย “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” ได้รับการประเมินค่าและตัดสินจากสังคมซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคมว่าเป็นหนังสือดี อาทิ ได้รับรางวัลดีเด่นในการประกวดหนังสืองานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ เป็น 1 ในหนังสือดีสำหรับเด็ก 500 เล่ม ปี พ.ศ. 2542 (สมาพันธ์องค์กรเพื่อพัฒนาหนังสือและการอ่าน โครงการคัดสรรหนังสือดีสำหรับเด็กและเยาวชน) เป็น 1 ในหนังสือ 101 เล่มในดวงใจนักเขียนและนักอ่าน ปี พ.ศ. 2554 (แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ สสส.) และเป็น 1 ในหนังสือดี 100 เล่มเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชนไทยปี พ.ศ. 2555 (สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน สสศ.)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่าหนังสือชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” นี้ว่าจะเป็นที่หนึ่งของ “สารทางอุดมการณ์” ที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการปลูกฝัง ชัดเจน และหล่อหลอมเด็กและสังคมไทยอย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะประเด็น “อุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างความเป็นชาย - ความเป็นหญิง” ตามแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เพื่อเผยให้เห็นอุดมการณ์ในวาทกรรมที่ยังคงถูกผลิตซ้ำและไหลเวียนอยู่ในสังคมไทย

วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

“วาทกรรม หมายถึง ระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต(constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง”

(Foucault 1970, อ้างใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 3-4)

วาทกรรมคือวิถีปฏิบัติหรือกระบวนการในการสร้าง “ความหมาย” ให้แก่สิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 6) ซึ่งมีลักษณะเป็นชุดความคิดที่แผ่เร้นด้วยอำนาจและอุดมการณ์ของสังคมผ่านช่วงเวลาหนึ่งๆ (Foucault, 1970; ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542 อ้างใน กฤษฎาวรรณ หงส์ลดาธรรม์ และจันทิมา เอี่ยมานนท์, 2549: 8)

การศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เป็นการวิเคราะห์วาทกรรมโดยมุ่งศึกษาวิธีการใช้อำนาจทางสังคมในทางที่ผิด การครอบงำ และความไม่เท่าเทียมกันที่ถูกตอกย้ำและผลิตซ้ำผ่านตัวบท วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จึงเป็นแนวทางการวิจัยเพื่อเผยให้เห็นความไม่เท่าเทียมกันในสังคม และต่อต้านความไม่เท่าเทียมนั้น (Fairclough, 1995: 132-133; van Dijk, 2003: 352)

แนวคิดเกี่ยวกับ “อุดมการณ์”

วาทกรรมมีหน้าที่ด้านอุดมการณ์ เป็นพื้นที่ประกอบสร้างและสื่ออุดมการณ์ (ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556: 12) อุดมการณ์ตรงกับคำว่า Ideology มีความหมายออกเป็น 2 กลุ่มความหมาย คือ

1. อุดมการณ์ในความหมายที่เป็นกลาง หมายถึง ชุดความคิดที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบซึ่งคนในสังคมหนึ่งๆ ถือปฏิบัติ
2. อุดมการณ์ในความหมายเชิงวิพากษ์ หมายถึง ชุดความคิดที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบซึ่งคนในสังคมหนึ่งๆ ถือปฏิบัติ ชุดความคิดดังกล่าวมักมีลักษณะของการเอื้อประโยชน์ให้แก่คนบางกลุ่ม (Kress, 1985: 29; Blommaert, 2005) อาทิ อุดมการณ์ของมาร์กซ์ หมายถึง ชุดความคิดที่ชนชั้นปกครองใช้เป็นเครื่องมือครอบงำและควบคุมชนชั้นที่ต่ำกว่าเพื่อผลประโยชน์ของตน การครอบงำทางอุดมการณ์นี้ทำให้ชนชั้นถูกปกครองตกอยู่ใต้อำนาจ

และถูกกดขี่โดยไม่ตระหนักรู้หรือมองเห็นอุดมการณ์ที่ตนถูกครอบงำอยู่

พาน ไดค์ (van Dijk, 1997; 1998) และแฟร์คลัฟ (Fairclough, 2003 : 218 quoted in Wodak and Meyer, 2009: 9) กล่าวถึงความหมายของอุดมการณ์ในเชิงวิพากษ์ว่าอุดมการณ์คือชุดความรู้ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมที่สมาชิกในสังคมยอมรับและถือปฏิบัติร่วมกัน เป็นเสมือนบรรทัดฐานที่ใช้ตัดสินว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด ประเมินค่าว่าสิ่งใดดี สิ่งใดเลว เป็นเครื่องชี้ นำ กำหนดความคิด ความเชื่อ พฤติกรรมการกระทำและสถานภาพของคนในสังคม ทั้งยังเป็นเครื่องมือที่ใช้สถาปนาอำนาจ สร้างความไม่เท่าเทียม และเอื้อประโยชน์ให้แก่คนบางกลุ่มด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับ “อำนาจ”

“อำนาจ” เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ อำนาจจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีคู่ความสัมพันธ์ในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งสามารถควบคุมอีกฝ่ายหนึ่งให้ทำตามที่ต้องการ ฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่าสามารถจำกัดเสรีภาพการกระทำ และ/หรือมีอิทธิพลต่อความคิดหรือทัศนคติของอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่ในลักษณะไม่สมมาตร (asymmetrical relation) กล่าวคือ ฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่าจะควบคุมอีกฝ่ายหนึ่งและจะไม่เกิดกรณีกลับกัน

อำนาจในสังคมประชาธิปไตยปัจจุบันเป็นอำนาจที่มาจากกรณียินยอมพร้อมใจมากกว่าการบังคับหรือใช้กำลัง อำนาจสัมพันธ์กับวาทกรรม ผู้ที่มีอำนาจและต้องการใช้อำนาจหรือรักษาอำนาจไว้ก็ต้องควบคุมวาทกรรมเป็นอันดับแรก (van Dijk, 2008: 10, ณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2556 : 20)

ผู้วิจัยจะศึกษาวิจัย “ความเป็นชาย ความเป็นหญิง” ในหนังสือชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” ตามแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เพื่อเผยให้เห็นอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ชาย-ผู้หญิงที่ถูกประกอบสร้างผ่านตัวบท ทั้งนี้จะเน้นการวิเคราะห์ตัวบทเป็นหลัก

ขอบเขตการวิจัย

หนังสือชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” 4 เล่มของ ทิพย์วาณี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้แก่

- เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 1 ฉบับพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 28 พ.ศ. 2556 จำนวน 40 เรื่อง
- เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 2 ฉบับพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 18 พ.ศ. 2554 จำนวน 40 เรื่อง
- เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 3 ฉบับพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 12 พ.ศ. 2554 จำนวน 40 เรื่อง
- เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 4 ฉบับพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ 10 พ.ศ. 2552 จำนวน 39 เรื่อง

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์พบว่าอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างความเป็นชาย - ความเป็นหญิงคือ “ผู้ชายมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง” ล้วนเป็นผลทางอุดมการณ์อันเกิดจากการสอนสั่ง ถ่ายทอด และปลูกฝังจากผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสซึ่งมีสถานภาพ อำนาจ ความรู้และประสบการณ์สูงกว่าเด็กหรือผู้อาวุโสน้อยกว่าประกอบด้วยชุดความคิดย่อย ดังนี้

ชุดความคิดย่อยที่ 1 ผู้ชายไม่ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่บางอย่างที่สังคมถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้หญิง แม้ผู้ชายจะเป็นผู้สร้างความเสียหาย

ตัวอย่าง 1

เด็กผู้ชายอย่างคุณตาไม่ต้องถูกใช้ให้ปะเสื่อหรือก แต่เด็กผู้หญิงอย่างคุณยายต้องโดนใช้ให้ปะ ทั้งๆ ที่ไม่ได้เป็นผู้ทำขาด ... แทนที่จะได้ไปเล่นสนุกๆ ต้องมานั่งปะเสื่อ ผู้ (ใหญ่) ว่าเป็นหน้าที่ของลูกผู้หญิง

(ตอน “เสื่อสาด” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 3 หน้า 154)

ตัวอย่าง 2

มุ้งขาดที่เลี้ยงแต่ก่อนก็ปะซ่อมแซมให้ ต่อโตขึ้นๆ ให้ปะ ซ่อมเอง ไม่ทำจะถูกตี เพราะเป็นลูกผู้หญิง ผู้ชายสบายไม่ต้องทำ ทั้งๆ ที่เป็นตัวการวิ่งโหมไล่จึงทำให้ขาดแผลใหญ่

(ตอน “มุ้ง” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 4 หน้า 38 - 39)

จากตัวอย่าง (1)-(2) ปรากฏการใช้กลวิธีทางภาษาหลายกลวิธีร่วมกัน ได้แก่ การใช้คำศัพท์ “เด็กผู้ชายอย่างคุณตา”, “เด็กผู้หญิงอย่างคุณยาย” แสดงการแบ่งแยกกลุ่มผู้ชายกับผู้หญิงออกจากกันแม้จะกล่าวถึงการทำกริยา “ปะเสื่อ” อย่างเดียวกัน แต่ “เด็กผู้ชายอย่างคุณตา”

จะปรากฏร่วมกับคำปฏิเสธ “ไม่” ร่วมกับคำแสดงทัศนภาวะ “ต้อง” เพื่อบอกปฏิเสธการทำกริยานั้น ขณะที่ “เด็กผู้หญิงอย่างคุณยาย” จะ “ต้อง” ทำกริยา “ปะเสื่อ” แม้จะไม่ได้เป็นผู้ทำเสื่อขาด ดังปรากฏการเชื่อมโยงความแบบขัดแย้ง “...ทั้งๆ ที่ไม่ได้เป็นผู้ทำขาด” นอกจากนี้การกล่าวอ้างคำพูดของผู้ใหญ่ว่า “เป็นหน้าที่ลูกผู้หญิง” ยังสื่อและตอกย้ำความคิดว่าการปะเสื่อซึ่งอาจรวมไปถึงหน้าที่เกี่ยวกับการงานภายในบ้านเป็นหน้าที่ของผู้หญิง เป็นลักษณะที่ผูกติดกับความเป็นผู้หญิงโดยธรรมชาติ

ข้อสังเกตที่น่าสนใจจะเห็นว่า การใช้โครงสร้างประโยคกรรม “...ถูก...”, “...โดน...” เพื่อเน้นตัวผู้ถูกกระทำ ซึ่งก็คือ “เด็กผู้ชายอย่างคุณตา”, “เด็กผู้หญิงอย่างคุณยาย” สื่อให้เห็นอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ใหญ่ - เด็กมีอิทธิพลหรือเป็นตัวกำหนดอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ชาย - ผู้หญิงอีกชั้นหนึ่ง

ชุดความคิดย่อยที่ 2 ผู้ชายมีอิสระเสรีภาพในการใช้ชีวิต ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดกรอบ

ตัวอย่าง 3

เด็กผู้ชายนอนดึก นอนละเมอไม่มีใครดูว่า ยกเว้นนอนตื่นสายหรือนอนขี้เซา ก็มักจะถูกดูถูกว่า แต่เด็กผู้หญิงนั้นพอโตสัก 10 ขวบ จะนอนดึก นอนกินเมี่ยงนอนขี้เซา หรือนอนกัดฟันกรอดๆ อย่างเด็กผู้ชายไม่ได้ต้องนอนเรียบร้อย จนคุณยายคิดว่าเกิดมาเป็นเด็กผู้หญิงนี้ช่างลำบากจริงๆ

(ตอน “การนอน” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 4 หน้า 106)

ตัวอย่าง 4

เป็นอันว่าเด็กผู้หญิงจะนอนกอดหมอนอย่างเด็กผู้ชายไม่ได้ เด็กผู้ชายอย่างคุณตาสบายจะนอนกอดก่ายหมอนอย่างไร ก็ได้ ไม่ถูกห้ามเลย ยกเว้นแต่จะข้ามหมอนหนุนหัวไม่ได้ เหยียบหรือนั่งบนหมอนก็ได้ ถือว่าเป็นของสูงใช้หนุนหัวได้อย่างเดียว เพราะหมอน “เป็นที่กราบพระตอนสวดมนต์ก่อนนอน” นั่นเอง

(ตอน “หมอน” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 1 หน้า 32)

จากตัวอย่าง (3) การใช้คำศัพท์บรรยายพฤติกรรมนอนของเด็กผู้ชาย ทั้ง “นอนดึก”, “นอนละเมอ” เป็นสิ่งที่ทำได้ ไม่ถูกกลังโทษคว่า “แต่” ซึ่งเป็นคำเชื่อมแสดงความขัดแย้งเพื่อบอกเงื่อนไข “ยกเว้น” ไว้คือ

หาก “นอนตื่นสาย”, “นอนขี้เซา” ก็จะถูกดู ขณะที่ได้ถูกผู้หญิงอายุ 10 ขวบขึ้นไปจะ “นอนตื่น”, “นอนกินเมือง”, “นอนขี้เซา”, “นอนกัดฟันกรอดๆ” เหมือนเด็กผู้ชายไม่ได้จะต้อง “นอนเรียบร้อย” เท่านั้น และเมื่อประกอบกับการใช้คำศัพท์บรรยายความรู้สึกนึกคิดของคุณยาย “คุณยายคิดว่าเกิดมาเป็นเด็กผู้หญิงนี้ช่างลำบากจริงๆ” ช่วยตอกย้ำความต้อยอำนาจของผู้หญิงเช่นเดียวกับตัวอย่าง (4) “เป็นอันว่า” เพื่อสรุปความคิดว่า “เด็กผู้หญิงจะนอนกอดหมอนอย่างเด็กผู้ชายไม่ได้”

อย่างไรก็ตาม แม้เด็กผู้ชายจะสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้ตามความพึงพอใจ มีอิสระเสรีมากกว่าเด็กผู้หญิง แต่ก็ถูกจำกัดภายใต้กรอบหรือเงื่อนไขของผู้ใหญ่เท่านั้น หากแต่เป็นกรอบที่ “หลวม” หรือ “กว้าง” กว่ากรอบของเด็กผู้หญิง

ตัวอย่าง 5

บางวันที่มีลูกซัด ก็มีขบวนแห่ขันหมากไปหมั้นหรือแต่งงานเจ้าสาว ซึ่งน่าดูและสนุกเหมือนกัน เพราะมีการให้รับกันด้วย ทำให้เด็กๆ ที่ยืนดูอยู่ข้างถนนพลอยผสมโรงให้สนุกสนานไปกับเขาด้วย คุณตาก็ยังเคยให้ตามไปด้วย แต่คุณยายไม่ได้รับอนุญาตให้ทำตาม เพราะเป็นเด็กผู้หญิงต้องสำรวมกิริยา

(ตอน “ดูแห่” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 2 หน้า 110)

จากการวิเคราะห์กลุ่มข้อมูลปรากฏว่าพฤติกรรมหรือกิจกรรมหลายๆ อย่างผู้ชายสามารถทำได้ แต่ผู้หญิงจะทำได้ได้นั้นมักปรากฏซ้ำๆ ผ่านกลวิธีทางภาษาต่างๆ ดังอธิบายในตัวอย่างข้างต้น นอกจากนี้บางครั้งอาจปรากฏการเชื่อมโยงความแบบเป็นเหตุเป็นผล เช่น “คุณยายไม่ได้รับอนุญาตให้ทำตาม เพราะเป็นเด็กผู้หญิงต้องสำรวมกิริยา” ในตัวอย่าง (5) การให้เหตุผลเช่นนี้เป็นการกำกับความคิดว่าสิ่งนั้นเป็นจริงตามธรรมชาติที่ผูกติดมากับเพศสถานะของผู้ชาย-ผู้หญิง

ชุดความคิดย่อยที่ 3 ผู้ชายมีบทบาทหน้าที่สำคัญกว่าผู้หญิง พื้นที่นอกบ้านเป็นพื้นที่ของผู้ชาย ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดพื้นที่ภายในบ้าน

ตัวอย่าง 6

ฝ่ายผู้ชายนั้นได้เข้าราชการ...แต่ก็มีบางคนที่เป็นพ่อค้าเหมือนกัน จะอ่านหนังสือออกหรือไม่ก็ตามยึดอาชีพเป็นพ่อค้าเหมือนกัน แต่คำแตกต่างกับผู้หญิง ผู้หญิงค้าขาย

ในตลาดหรือในบริเวณตำบลใกล้บ้าน เย็นขายหมดทาบก็กลับบ้านไปเลี้ยงลูก ทำกับข้าวทำงานบ้านต่อไป แปลว่าไม่ไปค้าขายไกลๆ เอาใกล้ๆ บ้านเท่านั้น เพราะห่วงลูกเต้าและบ้านเป็นสำคัญ

ส่วนพ่อค้าผู้ชายนั้นค้าแบบทางไกล คือรับสินค้าใส่เรือสี่แจวบ้าง เรือลำใหญ่ๆ ใส่สินค้าที่ละมากๆ แจวไปขายไกลๆ คนละจังหวัด ... และซากลบก็ไม่กลับเรือเปล่า พบอะไรพอที่จะคิดว่ามีกำไรก็ซื้อใส่เรือมาขายตอนซากลบไม่ปล่อยให้เรือเปล่าๆ และไปซื้อขายจังหวัดต่างๆ เพื่อให้ได้ลูกค้าใหม่ๆ สินค้าใหม่ๆ ด้วย

(ตอน “พ่อค้า” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 3 หน้า 157 - 158)

จากตัวอย่าง (6) กล่าวถึงอาชีพของผู้ชายและผู้หญิงในสังคมไทย ผู้ชายนิยมรับราชการเพราะจะเป็นที่นับหน้าถือตา เป็นอาชีพที่นายถ้อย ส่วนผู้หญิงไม่มีโอกาสได้รับราชการ จึงมักประกอบอาชีพค้าขาย จะเห็นว่าการเชื่อมโยงความแบบขัดแย้ง “ฝ่ายผู้ชายนั้นได้เข้าราชการ...แต่ก็มีบางคนที่เป็นพ่อค้าเหมือนกัน...แต่คำแตกต่างกับผู้หญิง” เพื่อสื่อความคิดว่าผู้ชายที่ไม่ได้รับราชการ แม้จะต้องประกอบอาชีพค้าขายเหมือนผู้หญิงซึ่งถือว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติน้อยกว่า แต่การค้าขายของผู้ชายก็มีเกียรติกว่าและแตกต่างจากการค้าขายของผู้หญิง ดังปรากฏคำศัพท์บรรยายลักษณะอาชีพของผู้ชายและผู้หญิงแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงค้าขายได้เพียงสิ่งเล็กๆ น้อยๆ เพียงบริเวณใกล้ๆ บ้านเท่านั้น ขณะที่ผู้ชายสามารถออกไปค้าขายได้ไกลๆ ได้กำไรมากกว่า สื่อความคิดเรื่องพื้นที่นอกบ้าน-ในบ้าน กล่าวคือพื้นที่นอกบ้านเป็นพื้นที่ของผู้ชาย ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดพื้นที่ภายในบ้าน

นอกจากนี้ยังปรากฏการเชื่อมโยงความแสดงความเป็นเหตุเป็นผล “เพราะเป็นผู้ที่ชอบงานอิสระและชอบท่องเที่ยวและผจญภัยนิดๆ หน่อยๆ ด้วย”

ชุดความคิดย่อยที่ 4 ผู้ชายมีอำนาจในการเลือกคู่ครอง ขณะที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายรอและถูกเลือก

ตัวอย่าง 7

ได้เคยเล่าหลายครั้งแล้วว่า เมื่อสมัยก่อน ลูกผู้หญิงทุกคนต้องมีเส้นหีบปลายจวัก คือลูกผู้หญิงทุกคนต้องทำกับข้าวหรือขนมให้เก่ง จะได้มีผู้ชายดีๆ มาสู่ขอ หรือมีค่าตัวดี ได้สินสอดทองหมั้นแพงๆ ...ค่าตัวของลูกผู้หญิงก็อยู่ที่ฝีมือปรุงอาหารทำขนมนี้เอง

(ตอน “อาหารสี่สวย” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 3 หน้า 163)

จากตัวอย่าง (7) การใช้อนุภาคยกบอกเวลา “เมื่อสมัยก่อน” สื่อความได้ว่าความคิดนี้เป็นความคิดเมื่อครั้งอดีต ปัจจุบันอาจยังคงเป็นหรือไม่เป็นเช่นนั้นแล้วก็ได้ว่า “ลูกผู้หญิงทุกคนต้องมีเสน่ห์ปลายจวัก...จะได้มีผู้ชายดีๆ มาสู่ขอ หรือมีคำตัวดี ได้สินสอดทองหมั้นแพงๆ “ ซึ่งมีมูลบทแนะนำความว่าผู้ชายมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง ผู้ชายเป็นฝ่ายเลือกผู้หญิง หากผู้หญิงต้องการถูกเลือกก็ต้องมีเสน่ห์ปลายจวัก นอกจากนี้ “คำตัวขอลูกผู้หญิงก็อยู่ที่ฝีมือปรุงอาหารทำขนมเนื้อ” ยังสื่อความคิดว่าผู้หญิงเป็นเพียงสินค้าที่ถูกผู้ชายประเมินราคา เช่นเดียวกับตัวอย่าง (8)

ตัวอย่าง 8

ถ้าเป็นผู้หญิงสาวมีสายสร้อยทอง ก็ถือว่าเป็นคนไม่ตัวเปล่า มีทรัพย์สินสมบัติติดตัวมาบ้าง ผู้ชายจะมาขอแต่งงานก็ต้องมีสินสอดมาให้มากหน่อย เพราะถือว่าผู้หญิงนั้นมีของติดตัว จึงมีค่าตัวสูงกว่าผู้หญิงตัวเปล่า

(ตอน “เครื่องทอง” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 3 หน้า 46)

ตัวอย่าง 9

คุณแม่เห็นหุ้มีหลายสีก็จะมาดุอีกว่า “แม่ทำหุ้ด้วยผ้าต่างๆ ดีแล้วนะ ถ้ามันขาดก็เอามาเปลี่ยนใหม่ซีแม่ตัดริมผ้าสีไว้ให้หุ้หุ้โดยเฉพาเลยนะ เปลี่ยนเสียใหม่ ใครเขามาเห็นหุ้หลายสีอย่างนี้ มันสอนนิสัยลูกเอาเผากิน มือห่างตีนห่าง เป็นลูกผู้หญิงไม่มีใครเขามาขอเป็นลูกสะใภ้หรอก”

(ตอน “มุ้ง” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 4 หน้า 39 - 40)

จากตัวอย่าง (9) การกล่าวอ้างคำพูดของคุณแม่เพื่อดุลูก “...ใครเขามาเห็นหุ้หลายสีอย่างนี้ มันสอนนิสัยลูกเอาเผากิน มือห่างตีนห่าง” เป็นการกล่าวอ้างคำพูดแบบสทบทอย่างหนึ่งโดยการแทรกสำนวนสุภาษิตไทยเข้ามาในตัวบท อีกทั้ง “เป็นลูกผู้หญิงไม่มีใครเขามาขอเป็นลูกสะใภ้หรือ” ยังมีมูลบทแนะนำความว่าผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายรอและถูกผู้ชายเลือก

อย่างไรก็ตาม แม้ข้อมูลทั้งหมดจะกล่าวถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ชาย - ผู้หญิงในลักษณะที่ผู้ชายมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง แต่ก็ปรากฏว่ามีกรกล่าวถึง “การมีโอกาสเท่าเทียมผู้ชาย” อยู่บ้างเพียง 1-2 ตัวอย่างเท่านั้น

ตัวอย่าง 10

ต่อมาก็มีโรงเรียนนางพยาบาล โรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงอีกด้วย นักเรียนหญิงจึงได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการครู เป็นนางพยาบาล เป็นครูใหญ่โรงเรียนสตรีในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด และบางบริษัทเริ่มรับพนักงานหญิงที่รู้ภาษาฝรั่งดีอีกด้วย จึงนับเป็นการเริ่มต้นของอาชีพผู้หญิงใหม่เท่าผู้ชายในยุคนั้น

(ตอน “เข้าทำงาน” เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 3 หน้า 178)

จากตัวอย่าง (10) “การเริ่มต้นของอาชีพผู้หญิงใหม่เท่าผู้ชายในยุคนั้น” คำกริยาบอกการเปลี่ยนสภาพ “เริ่มต้น” มีมูลบทแนะนำความว่าเดิมผู้หญิงกับผู้ชายมีอาชีพที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ผู้หญิงเริ่มมีอาชีพใหม่เท่าเทียมกับผู้ชาย”

สรุปและอภิปรายผล

ผลการวิเคราะห์ที่ตัวบทเผยให้เห็นว่า “ภาษา” เป็นเครื่องมือสำคัญที่ผู้ผลิตวาทกรรมใช้ประกอบสร้างตอกย้ำ และผลิตซ้ำอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง “ผู้ชาย-ผู้หญิง” หรือก็คือ “ความเป็นชาย-ความเป็นหญิง” ผ่านหนังสือสำหรับเด็กชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” ทั้งการสร้างเรื่องเล่าซึ่งเป็นกลวิธีทางภาษาระดับตัวบทที่สื่ออุดมการณ์ได้ทั้งในลักษณะที่เป็น “ความจริง” เช่น การบรรยายเหตุการณ์ การบรรยายการกระทำหรือสภาพของตัวละครหรือลักษณะที่เป็น “ความคิด” ผ่านคำพูดหรือความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร อุดมการณ์จึงถูกถ่ายทอดผ่านตัวละครได้อย่างแนบเนียน ลักษณะของ “ความจริง” และ “ความคิด” ที่เรื่องเล่าสร้างขึ้นทำให้ผู้อ่านอาจไม่ทันตระหนักรู้ ตั้งคำถาม หรือคิดต่างไปจากสิ่งที่ตัวบทเลือกนำเสนอ ส่วนกลวิธีทางภาษาในตัวบทปรากฏทั้งสิ้น 10 กลวิธี ได้แก่ การใช้คำศัพท์ การใช้คำแสดงทัศนภาวะ การใช้มูลบท การกล่าวอ้างการใช้สทบท การใช้โครงสร้างประโยคกรรม การใช้โครงสร้างประโยคคำสั่ง การใช้โครงสร้างประโยคเงื่อนไข การเชื่อมโยงความแบบเป็นเหตุเป็นผล และการเชื่อมโยงความแบบขัดแย้ง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ชาย - ผู้หญิงเป็นอุดมการณ์ในลักษณะที่ผู้ชายมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิงทุกประการ ประกอบด้วยชุดความคิดย่อยดังต่อไปนี้

ชุดความคิดย่อยที่ 1 ผู้ชายไม่ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่บางอย่างที่สังคมถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้หญิง แม้ผู้ชายจะเป็นผู้สร้างความเสียหาย

ชุดความคิดย่อยที่ 2 ผู้ชายมีอิสระเสรีภาพในการใช้ชีวิต ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดกรอบ

ชุดความคิดย่อยที่ 3 ผู้ชายมีบทบาทหน้าที่สำคัญกว่าผู้หญิง พื้นที่นอกบ้านเป็นพื้นที่ของผู้ชาย ขณะที่ผู้หญิงถูกจำกัดพื้นที่ภายในบ้าน

ชุดความคิดย่อยที่ 4 ผู้ชายมีอำนาจในการเลือกคู่ครอง ขณะที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายรอและถูกเลือก

นอกจากนี้ การวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางวาทกรรมเผยให้เห็นว่าผู้มีอำนาจในสังคมกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ 1) ผู้เขียนเป็นนักเขียนที่ได้รับความนิยมและยอมรับจากสังคมเป็นผู้ผลิตตัวบทในขั้นแรก 2) กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้เลือกและกำหนดให้หนังสือชุดนี้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาตามหลักสูตรการศึกษาภาคบังคับจึงถือเป็นผู้ผลิตตัวบทในขั้นที่สอง และ 3) สำนักพิมพ์และผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตและกระจายตัวบทไปยังผู้บริโภคตัวบท ได้แก่ เด็กอายุระหว่าง 12-18 ปีที่อยู่ในระบบการศึกษาภาคบังคับซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของตัวบท และผู้อ่านทั่วไป อย่างไรก็ตาม การตีความของผู้บริโภคตัวบทขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ทั้งจากตัวผู้บริโภคและปัจจัยแวดล้อม เช่น ภาพในความคิด (mental model) เกิดจากการประมวลความรู้ใหม่ ประสบการณ์ที่ผ่านมา ความรู้ของแต่ละคน และข้อมูลที่มีสมาชิกในสังคมมีร่วมกัน (van Dijk อ้างใน ญัฐพรพานโพธิ์ทอง, 2556: 48) ด้วยเหตุนี้ผู้บริโภคแต่ละคนจึงอาจตีความตัวบทและถูกครอบงำทางความคิดในระดับที่แตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาวิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรมปรากฏว่าวาทกรรมหรือตัวบทได้ถูกประกอบสร้างผ่านการเลือกใช้ “ภาษา” เพื่อแสดงหรือปิดบังอุดมการณ์บางอย่างที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจในสังคมบางกลุ่ม รวมทั้งเพื่ออ้างรักษาอำนาจนั้น วาทกรรมจึงมีอิทธิพลต่อสังคม ขณะเดียวกันสังคมก็มีอิทธิพลต่อวาทกรรมดังจะเห็นได้จากผลการวิเคราะห์อุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏในตัวบทล้วนเป็นอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ที่มีอยู่เดิมและยังคงไหลเวียนในสังคม ได้แก่แนวคิดเรื่องระบบอาวุโส (seniority system) แนวคิดเรื่องระบบชายเป็นใหญ่ (patriarchy) และแนวคิดเรื่องลักษณะสังคมแบบรวมหมู่ (collectivism society)

ดังนั้น หนังสือชุด “เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก” จึงเป็นพื้นที่หนึ่งของ “สารทางอุดมการณ์” เกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างความเป็นชายและความเป็นหญิงในลักษณะที่ “ผู้ชายมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง” อุดมการณ์นี้ยังคงถูกตอกย้ำ ผลิตซ้ำและไหลเวียนอยู่ในสังคมไทยซึ่งมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการปลูกฝัง ขัดเกลา หล่อหลอม และควบคุมเด็กรวมถึงสมาชิกอื่นๆ ในสังคมอันอ้างรักษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การเอื้อประโยชน์หรือการได้-เสียประโยชน์ของคนบางกลุ่ม ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียมในสังคมต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กฤษดาวรรณ หงส์ลดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมานนท์. (2549). ภาษา สังคม และวาทกรรม. ใน กฤษดาวรรณ หงส์ลดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมานนท์. (บก.) **มองสังคมผ่านวาทกรรม**. (หน้า 1-19). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). **วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น**. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ณัฐพร พานโพธิ์ทอง. (2556). **วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ตามแนวภาษาศาสตร์: แนวคิดและการนำมาศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Blommaert, J. (2005). **Discourse: a critical introduction (key topics in sociolinguistics)**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. (1995). **Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language**. London and New York: Longman.
- Kress, G. (1985). Ideological Structures in Discourse. In Teun Adrianus, van Dijk. (ed.) **Handbook of discourse analysis. Volume 4. Discourse Analysis in Society**. (pp. 27-42). London: Academic Press.
- Van Dijk, T.A. (1997). Discourse as Interaction in Society. In Tuen A. van Dijk. (ed.) **Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 2**. (pp.1 – 37). London: Sage.
- Van Dijk, T.A. (1998). **Ideology: A Multidisciplinary Approach**. London: Sage.
- Van Dijk, T.A. (2003). Critical Discourse Analysis. In Deborah Schiffrin et al. **The Handbook of Discourse Analysis**. (pp. 352 – 363). Malden: Blackwell.
- Van Dijk, T.A. (2008). **Discourse and Power**. New York: Palgrave Macmillan.
- Wodak, Ruth., and Meyer, Michael. (2009). Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. In Wodak, Ruth and Meyer, Michael. (ed.) **Methods of Critical Discourse Analysis**. 2nd ed. London: Sage.